

חינוך מרחוק כמענה לפנדמיה והתרבות הערבית

בעקבות פרוץ הפנדמיה של COVID-19 מדינות רבות וביניהן מדינות ערביות העבירו את כל מערכת החינוך ללמידה מרחוק. מרבית המחקרים על חינוך מרחוק, כפי שהוא מתנהל בתקופה הנוכחית, מתייחסים אליו כהמשך ישיר של תנועת הלמידה מרחוק והחינוך מרחוק המסורתיים. אולם תפיסה זו מתעלמת מהשינויים המהותיים שחלו בדגם החינוך מרחוק, כפי שהוא התפתח בעקבות הפנדמיה. חינוך מרחוק בתקופה הנוכחית התבצע בעקבות צורך פתאומי ומהיר, ללא הכנה מראש, והוא התרחש בו-זמנית במדינות רבות וכלל תלמידים מקבוצות גיל שונות, לעיתים קרובות את כל התלמידים הנמצאים במערכת החינוך הבית ספרית. ניתן להבחין, אפוא, בין חינוך מרחוק מסורתי (DE – distance education) לבין חינוך מרחוק בעת המשבר (CDE – crisis distant education). להלן השוואה בין שני דגמים אלה לפי מספר מדדים:

מדד	DE	CDE בעת הפנדמיה
הסכמה	מוסכם על ידי כל הצדדים.	הסכמה אינה קיימת בהכרח.
אמצעים	יכול לשלב בין אמצעי תקשורת מקוונים ללמידה אופ-ליין.	כולל רק אמצעים מקוונים.
בחירה	קיימת בחירה בין למידה מרחוק ללמידה פנים-אל-פנים.	למידה מרחוק היא האפשרות היחידה של למידה.
זמן	משך הלמידה גמיש, תלוי בלומד.	זמן מלא של לימודים בית ספריים.
היקף נושאים	מתייחס לחלק מתחומי הלמידה.	כולל את כל תחומי הלמידה.
היקף לומדים	תלמידים שיש אי-התאמה ביניהם לבין מערכת החינוך, הן מבחינת המרחק הגיאוגרפי ממרכז הלמידה והן מסיבות אחרות.	כלל תלמידים.
מיקום חברתי	למרות חשיבותו לצמצום פערים נמצא בשוליים של התודעה החברתית.	נמצא במוקד התודעה החברתית והשיח התקשורתי.
תשלום	בדרך כלל מבוצע בתשלום.	נשאר בחינם כשהוא בא להחליף שירותי חינוך הניתנים בחינם.
הורים/משפחה	הורים אינם בהכרח מעורבים בלמידה.	מעורבות ההורים בתהליך הלמידה חיונית להצלחתה.
הכנה	קיימת הכנה פדגוגית של המורים והכנה פסיכולוגית של תלמידים.	הלימודים מבוצעים ללא הכנה מוקדמת.
קהל יעד	מיועד לקבוצות חברתיות מוגדרות או לקבוצות על פי אינטרסים.	מכוון לתלמידים מכל השכבות החברתיות, גם כאלה שאינם שולטים בכלים טכנולוגיים.
הערכה	ניתן לערוך מבחנים פנים-אל-פנים	מבחנים מקוונים.

מערכת לימודים	מותאמת מראש ללמידה מרחוק.	בהתאם למערכת החינוך הכללית.
---------------	---------------------------	-----------------------------

החלוקה בין הדגמים המסורתיים של חינוך מרחוק לחינוך מרחוק בעת משבר הייתה בסיס למחקר הנוכחי, שמטרתו הייתה לבחון את ההשלכות של יישום CDE על החברה הערבית והתגובות אליו. לשם כך, נעשו מספר ראיונות עם הצדדים המעורבים בחינוך מרחוק ובוצעו תצפיות על מהלך הלמידה בבתי הספר ובאוניברסיטאות במדינות ערב. הוצע להבחין בין שלושה ממדי התייחסות: הממד החברתי-תרבותי; הפדגוגי והפסיכולוגי; הפרוצדורלי והלוגיסטי.

להלן מובאות התובנות העיקריות שהושגו בכל אחד מהממדים.

1. ממד חברתי-תרבותי.

- שיח חברתי בעד ונגד. נבחנה התגובה ל-CDE בשיח החברתי ובראש ובראשונה בקרב המעורבים בלמידה. התגובות היו מעורבות ונעו בין קבלה להתנגדות. קבלת ה-CDE תואמת למגמה של מדינות המפרץ הפרסי לאמץ מהחברה המערבית שיטות טכנולוגיות מתקדמות ואוריינטציה דיגיטלית. קיים גם רצון לראות במשבר הזדמנות לשינוי פדגוגי וחברתי, שיאפשר ליישם שיטות פדגוגיות חדשות כדי להשיג שינוי ארוך טווח. כמו כן, נפוצה תפיסה דתית-תיאולוגית של משבר הקורונה כמיועדת להשיג מטרה מסוימת, כגון סגירה בבית, שאמורה לגרום לאנשים לרפלקציה ולבחינה עצמית. ההתנגדות ל-CDE נבעה במקרים רבים מהתחושה שהמעבר נכפה ומתבצע ללא הסכמה חברתית וכי השיטה החדשה אינה מציעה תחליף ראוי לשיטה המסורתית. כמו כן, ניתוק מהמגע הפיזי ואימוץ הריחוק החברתי, שבא לידי ביטוי גם ב-CDE, סותרים ערך תרבותי חשוב בתרבות הערבית של קרבה חברתית הקשורה גם לאופייה הקהילתי של חברה זו.
- מעמד האישה. המחקר הצביע על ההשלכות של CDE על הפערים המגדריים ועל מעמד האישה. מחד גיסא, חלק מהתלמידות הצביעו על ההשלכות החיוביות של המעבר ללמידה מרחוק, שסייע להן להרגיש ביטחון עצמי גבוה יותר ולהשתתף באופן מלא יותר במהלך הלמידה. מאידך גיסא, תלמידות אחדות חשו, כי למידה מהבית מהווה חזרה לדרך החינוך הפטריארכלי, סוגרת אותן במרחב הביתי המסורתי וכולאת אותן במשבצת תפקיד האישה המסורתית בחברה הערבית.
- הורים. בחברה הערבית המסורתית משפחות רבות הן ברוכות ילדים. המחקר הצביע על הקושי המיוחד של CDE במשפחות הללו. (א) מעורבות ההורים חיונית להצלחה וכאשר מספר ילדים לומד בו-זמנית במסגרות של למידה מקוונת מהבית, מעורבות ההורים בלימודיהם על בסיס יום-יומי היא קשה ביותר; (ב) נוכחות ילדים רבים מקבוצות גיל שונות במרחב למידה אחד פוגעת בריכוז; (ג) היעדר כמות מספקת של מחשבים וכלים טכנולוגיים כדי להבטיח למידה מקוונת של כל ילדי המשפחה בו-זמנית במסלולים שונים; (ד) שימוש בו-זמני באינטרנט מאט את מהירותו ופוגע ביכולת לצפות בהרצאות

ולהשתתף בדיונים סינכרוניים; (ה) כאשר קיים פער דיגיטלי בין ילדים להוריהם, הפיקוח מצד ההורים על הלמידה נעשה בעייתי ואף בלתי אפשרי. כמו כן, קיימת סכנה של גלישת ילדים ובני נוער למקומות לא בטוחים בזמן המיועד ללמידה.

2. ממד פדגוגי-פסיכולוגי

- למידה מקוונת מרחוק דורשת מיומנויות מפותחות של למידה עצמית ויעילות עצמית. אולם, התרבות הערבית והחינוך הניתן בה אינם מקדמים למידה עצמית, הדגש הוא על למידה בקבוצה. תלמידים אינם מוכנים לעבור ללמידה עצמית, כי היא מנוגדת לערכים התרבותיים שלהם.
- תחושת אובדן ערכים חינוכיים. במקרים רבים המעבר הדחוף ללמידה מקוונת פגע באיכות החינוך. לעיתים, הלמידה הצטמצמה לצפייה בהרצאות, לביצוע מטלות ולשליחתן לבדיקת המורה. לעיתים לשגרה זו התווספה גם אפשרות לנהל דיונים מקוונים. התחושה הרווחת הייתה, כי החינוך הניתן בפועל אינו עומד בערכים ובסטנדרטים של החינוך הרגיל.
- במקרים מסוימים הלחץ והצורך במעבר מידי ללמידה מקוונת גרם למנהלים ולמורים לפתח פתרונות יצירתיים "מחוץ לקופסה" והביא לאימוץ פדגוגיות חדשניות.
- תפקיד המורה. הודגש היעדר הכשרה של המורים להוראת און-ליין. בנוסף, במקרים רבים הפיכת הבית למרחב למידה והגברת המעורבות של ההורים הביאה לפגיעה במעמד המורה ולצמצום תפקודו, כאשר הורים לקחו על עצמם חלק מהמטלות הנלוות לתפקיד המסורתי של המורה. לעיתים מנהלי בתי הספר העדיפו לנהל שיח פדגוגי ישיר עם ההורים. הורים רבים הדגישו, כי הם אינם מוכנים לאמץ תפקיד של מורים וכי הדבר פוגע באיכות החינוך.
- פגיעה בפן הרגשי של הלמידה. התחושות הקשות הנובעות מהצורך להישאר בבית והפגיעה בקשרים החברתיים הביאו לפגיעה בפן הקוגניטיבי של הלמידה. נמצא כי הישגים ממושכת בבית פגעה באופן ממשי במיומנויות תקשורת ואינטראקציה בין-אישית.

3. ממד פרוצדורלי לוגיסטי

- מדינות המפרץ הפרסי הראו אוריינטציה טכנולוגית וגילו מוכנות ניכרת למעבר הפתאומי ללמידה מקוונת בעת המשבר.
- הצלחת הלמידה מרחוק דורשת הקמת מנגנוני תמיכה, כולל מנגנוני הכרה והערכה ובחינת התקצוב של המעבר ללמידה מרחוק. יש צורך בהכנת תשתית ובהנגשת החומרים והאמצעים של למידה מרחוק לכלל הילדים.
- מעבר כללי ללמידה מרחוק נתפס כהזדמנות עסקית עבור החברות העוסקות בטכנולוגיות מידע ותקשורת מתקדמות. בעלי עניין מגבירים את המאמץ להרוויח מהמשבר. לכן, יש חשיבות בעיצוב המנגנונים שיאפשרו לנטרל את ההשפעה של בעלי עניין עסקי על תהליך קבלת ההחלטות.
- שמירה על ההיקף הכולל של ה-CDE דורשת לספק תמיכה מיוחדת לקבוצה נרחבת של תלמידים המתקשים לבצע את המעבר ללמידה מקוונת מהבית,

כמו תושבים בכפרים מרוחקים, משפחות בעלות הכנסה נמוכה, ילדים עם צרכים מיוחדים וגם ילדים שאינם זוכים לסיוע הורים.

התקציר מבוסס על המאמר :

Al Lily, A. E., Ismail, A. F., Abunasser, F. M., & Alqahtani, R. H. A. (2020). Distance education as a response to pandemics: Coronavirus and Arab culture. *Technology in Society*, 101317.